

Aanwezig namens Voortouwnemer: [redacted] (Prolander), [redacted] (Prolander, verslag)
Aanwezig namens Terreinbeheerder: [redacted], [redacted], [redacted], [redacted] (allen NM)
Overige aanwezigen: -
Datum bezoek: 12-07-2018

Doel

- Doel van het PAS-veldbezoek aan het Fochteloërveen was eventuele veranderingen in de habitattypen te registreren; dit om bij niet in beheerplan/PAS-gebiedsanalyse voorziene ontwikkelingen tijdig te kunnen oordelen of bijsturing nodig is. Tijdens het veldbezoek is alleen naar visueel waarneembare aspecten gekeken, met name naar de toestand van de vegetatie en naar indicaties voor verdroging, verzuring en vermesting. Het PAS-veldbezoek is een aanvulling op de overige monitoringsystematiek. Voor het Fochteloërveen zijn, naast de habitattypen, de volgende HR-soorten aangewezen: Geoorde fuut, Paapje en Roodborsttapuit.
- De bezochte locaties van het PAS-veldbezoek 2018 zijn aangegeven in de bijlage. Bij het PAS-veldbezoek 2018 in het Fochteloërveen is op een aantal locaties stilgestaan bij ontwikkeling van de habitattypen Herstellend hoogveen (H7120) en Levend hoogveen (H7110 A). Daarnaast is de toestand van het habitatype Droge heide bekeken (H4030).

Vorbereiding

- Analyse van potentiële knelpunten en aandachtspunten op grond van het beheerplan/ PAS-gebiedsanalyse. Dit in samenspraak met de bij het beheerplan betrokken ecooloog, met daarbij extra aandacht voor (de potentiële locaties van) de PAS-SKNL beheermaatregelen. Interne voorbespreking van het veldbezoek door Natuurmonumenten.

Opmerkingen

- Binnen het Fochteloërveen wordt op diverse plaatsen opslag verwijderd. Op de drogere delen van het Fochteloërveen bestaat het beheer, naast het verwijderen van opslag, uit begrazing. Binnen de heidevegetaties wordt gechopperd en gemaaid. Vanwege de aanwezige archeologische waarden wordt er niet geplagd. De KDW wordt momenteel voor het gehele gebied overschreden.
- In het Fochteloërveen liggen 4 meetpunten van het MAN-meetnet (Meetnet Ammoniak in Natuurgebieden). Het gebiedsgemiddelde van de metingen laat volgens beheerder een (licht) stijgende trend zien in de periode 2008-2017 (bron: <https://man.rivm.nl>).
- In het kader van de PAS zullen diverse onderzoeken worden uitgevoerd. Het gaat onder andere om onderzoek naar het paapje. Evaluatie van de uitgevoerde herstelmaatregelen, onderzoek naar de waterkwaliteit in relatie tot vermesting, de compartimentering en onderzoek naar verlanding. Beheerder wil graag (meer) betrokken worden bij het onderzoek.

Bevindingen

Op basis van het veldbezoek 2018 en de informatie van de beheerder hebben zich binnen dat deel van het Fochteloërveen dat in het bezit van Natuurmonumenten is, het afgelopen jaar geen onverwachte wijzigingen in de habitattypen voorgedaan.

Tijdens het veldbezoek 2018 is op een aantal locaties stilgestaan bij ontwikkeling van de habitattypen Herstellend hoogveen (H7120) en Levend hoogveen (H7110 A). Daarnaast is op de Bonghaar (locatie 2) gekeken naar de toestand van het habitatype Droge heide (H4030). De Bonghaar is een zandrug die dwars door het hoogveengebied loopt. Het is de enige locatie in het Fochteloërveen waar op dit moment het habitatype Droge heide (H4030) op kaart is aangegeven. Op zandige locaties aan de noordzijde van het Fochteloërveen liggen eventueel nog ontwikkelmogelijkheden voor dit habitatype. Aan de flanken van de zandrug gaat de Droge heide (H4030), vaak via natte heide, over in het habitatype Herstellend hoogveen (H7120). De droge heide op de Bonghaar is vrij goed ontwikkeld

en onder andere van belang voor vogels en reptielen. De zandkop vormt bijvoorbeeld een belangrijke overwinteringsplek voor de gladde slang. Het regulier beheer bestaat uit (druk)begrazing. De begrazing wordt aangevuld met opslag verwijderen, (kleinschalig) plaggen en chopperen. De mogelijkheden om te plaggen worden beperkt door de aanwezigheid van belangrijke archeologische waarden in de ondergrond. Het effect van drukbegrazing op de heide was tijdens het veldbezoek goed waarneembaar. Op de in het verleden intensief begraasde locaties was minder pijpenstrootje aanwezig en kregen struikheide en dopheide weer de ruimte. Ook bij het heidebeheer is inmiddels sprake van digitalisering: de begrazing wordt door de beheerder aangestuurd op basis van begrazingsvakken die de herder via een shapefile op zijn mobiele telefoon kan raadplegen.

Na een brand in 2015 is Natuurmonumenten op de Bonghaar zeer terughoudend met het uitvoeren van beheermaatregelen. De brand wordt gezien als een niet geplande verstoring, de vegetatie moet zich daarvan weer zonder al te veel ingrepen kunnen herstellen. De brand is ook zeer ongunstig geweest voor reptielen. Dit vormt een extra reden om de begrazing tijdelijk plaatselijk te stoppen (reptielen zijn zeer gevoelig voor begrazing). Anderzijds zorgt de begrazing ervoor dat na de brand niet alles dichtgroeit met pijpenstrootje. Naar aanleiding van de brand worden ook de voor de eerste periode in de gebiedsanalyse aangegeven maatregel plaggen/chopperen niet uitgevoerd.

Figuur 1. De Bonghaar is een zandrug die dwars door het hoogveengebied loopt. Het is de enige locatie in het gebied waar het habitatype Droge heide (H4030) aanwezig is.

Op het Fochteloërveen is met name het habitatype Herstellend hoogveen (H7120) aanwezig. Andere habitatypes, zoals de hiervoor besproken droge heide of levend hoogveen (H7110 A) worden slechts over geringe oppervlakten aangetroffen. Op enkele locaties in het gebied is thans sprake van de ontwikkeling van kleine oppervlakten Levend hoogveen (H7110 A), onder andere in kern van het gebied. Tijdens het veldbezoek waren bij een wandeling over de kades mooie kleinschalige ontwikkelingen naar hoogveenvegetaties te zien met opvallend veel lavendelheide, een typische hoogveensoort.

Figuur 1. Lokaal was opvallend veel lavendelheide aanwezig

De kwaliteit van het (herstellend) hoogveen, staat volgens beheerder als gevolg van vergrassing en de toename van de hoeveelheid opslag onder druk. De beheerder spreekt in deze nadrukkelijk zijn zorg uit. Dat vergrassing en boomopslag een bedreiging vormen voor de hoogveenontwikkeling wordt ook in het beheerplan aangegeven. Op grond van de recent uitgevoerde vegetatiekartering neemt de vergrassing met pijpenstrootje in het gebied als geheel niet toe of af. In randzones is wel sprake van een toename van pijpenstrootje, het waterpeil is daar niet optimaal. Maar volgens beheerder neemt pijpenstrootje ook in de centrale kern plaatselijk toe.

Bij de opslag gaat het in het Fochteloërveen vooral om berk, Amerikaanse vogelkers en trosbosbes. De opslag vangt onder andere extra stikstof in en draagt via verdamping bij aan de verdroging van het veen. Op de kades en in de randzone neemt ook de braam toe. Volgens beheerder ligt het tempo waarin de opslag verwijderd wordt op dit moment te laag om de verbossing het hoofd te bieden. Tijdens het veldbezoek 2018 was vanaf de Fochteloërveenweg goed te zien dat de bestrijding van opslag binnen Fochteloërveen een grote inspanning vraagt. Afgelopen jaar is in het kader van de PAS langs de weg (locatie 1) een heel compartiment vrij van opslag gemaakt. Het aanzien van dit compartiment contrasteerde sterk met de aangrenzende compartimenten waar de opslag (nog) niet verwijderd was. Voor het najaar staat het verwijderen van (een deel van) de opslag aan de zuidzijde van de weg gepland. De hier aanwezige berkenopslag krijgt in 2018 waarschijnlijk een extra impuls door het ten gevolge van de aanhoudende droogte wegzakken van het water. Bij het verwijderen van de opslag wordt rekening gehouden met de aanwezige fauna, voor het paapje bijvoorbeeld wordt in afstemming met de lokale wetlandwacht bepaald in welke compartimenten opslag volledig verwijderd kan worden en waar nog enige opslag moet blijven staan.

De uitbreiding van de trosbosbes vormt een apart aandachtspunt. De trosbosbes verspreidt zich vooral via de kades en is hier soms in grote aantallen aanwezig. Tegenwoordig duikt de soort ook regelmatig in het veen op (onder andere in de kern van het gebied, dit werd ook tijdens het veldbezoek vastgesteld). Met de eventuele negatieve effecten van de trosbosbes op de hoogveenontwikkeling is in het beheerplan geen rekening gehouden. Het (in zijn geheel) verwijderen van de struiken van de trosbosbes vraagt om een specifieke inspanning. Beheerder pleit ervoor om exotenbestrijding als een aparte PAS-herstelmaatregel op te nemen.

Ten aanzien van de in het beheerplan/PAS GA aangegeven hectares opslag verwijderen pleit de beheerder voor grote(re) "zoekgebieden" op de maatregelenkaart. Dit maakt het voor de beheerder mogelijk om adequaat op de situatie in het veld te reageren. Volgens beheerder is de zoekruimte nu vaak te beperkt, dit geldt ook voor de drukbegrazing met schapen (vooral H7120). Volgens de beheerder is de zoekgebiedenkaart, zoals opgenomen in de herstelstrategie, niet goed onderbouwd. Natuurmonumenten heeft voor het Fochteloërveen een eigen begrazingsplan laten opstellen door de Antea-groep. Volgens Natuurmonumenten vormt dit plan een goede basis voor de uitvoering van de begrazing in de eerste en tweede PAS-periode. De maatregelen maaien en chopperen – lastig uit te voeren in het natte veengebied – zouden volgens beheerder vervangen moeten worden door (meer) drukbegrazing. Drukbegrazing moet ook ingezet kunnen worden na het verwijderen van opslag (waardoor de effectiviteit van de PAS-maatregel opslag verwijderen toeneemt).

Figuur 3. Ook op de kades is vaak veel opslag aanwezig.

De vergrassing en de opslag heeft een sterke samenhang met de hydrologische situatie. Vooral onder droge(re) omstandigheden neemt de vergrassing en de berkenopslag toe. In veel compartimenten kan het peil maar beperkt opgezet worden. In een droog jaar, zoals 2018 zakt de waterstand op veel plekken sterk weg. Uit peilschaalgegevens van juni 2018 blijkt dat het water aan de rand van het gebied dit jaar inmiddels al 40 – 50 cm gezakt is. Duidelijk is dat ook vanuit het perspectief van het beheer het van groot belang dat de hydrologische condities geoptimaliseerd worden (zie PAS-veldverslag 2017). Zonder systeemherstel is het verwijderen van opslag op veel plekken vooral (erg kostbare) symptoombestrijding.

De hydrologische situatie in het Fochteloërveen is de laatste decennia sterk verbeterd. De compartimentering heeft daarbij een belangrijke rol gespeeld. Voor de komende beheerperiode is binnen het kader van de PAS voorzien in een verfijning van het compartimentenstelsel. Beheerder merkt op dat het onderzoek naar verfijning van de compartimenten nog niet gestart is. Het onderzoek moet in de eerste PAS-periode afgerond zijn. De beheerder pleit in deze voor een brede aanpak waarbij de vraag centraal staat hoe een robuust hoogveensysteem gecreëerd kan worden. De aanpak vraagt om een geïntegreerde benadering waarbij een verfijning van het compartimentenstelsel niet los gezien wordt van het herstel van de bestaande kades, het beheer en aanvullende inrichtingsmaatregelen (bijvoorbeeld het afvlakken van compartimenten om hoogteverschillen te nivelleren).

De kwaliteit van de bestaande kades gaat achteruit (zie ook verslag PAS-veldbezoek 2016) en beheerder geeft aan dat herstel noodzakelijk is. Natuurmonumenten is gestart met een verkenning naar de toestand van de kades en is bezig om een prioritering aan te brengen ten aanzien van de uitvoering van herstelmaatregelen. De toestand van de kades hangt deels samen met de gekozen constructie. Met name een deel van de met hout en veen aangelegde kades is verzakt, vooral in situaties waar er tussen de peilvakken een groot verschil in het waterpeil aanwezig is. De houten delen zijn vaak bloot komen te liggen en zijn deels gaan rotten. Hierdoor ontstaan gaten in de kade een lekkage. Herstel van kades is, in tegenstelling tot de verfijning van het compartimentenstelsel, niet als PAS-herstelmaatregel in het beheerplan opgenomen. (Gezien het belang van de kades zou beheerder het logisch vinden als het herstel in de 2de PAS-periode wel onder de PAS-maatregelen valt).

Figuur 4. De houten delen van de kades zijn vaak bloot komen te liggen en zijn deels gaan rotten. Hierdoor ontstaan lekkages.

Tijdens het PAS-veldbezoek 2018 is op ook kort stilgestaan bij de impact van de Fochteloërveenweg en bij de ontwikkelingen bij de Drentse Weg. In het geval van de Fochteloërveenweg is er vanuit PAS-perspectief vooral een relatie met de typische soorten en de VHR soorten. De Fochteloërveenweg vormt binnen het terrein een barrière, de situatie leidt tot veel verkeersslachtoffers. Dit voorjaar was er veel media-aandacht voor de problematiek toen er jonge kraanvogels omkwamen. Volgens beheerder is er een duidelijke toename van verkeer. De weg is bestaand gebruik, maar de vraag is of een toename van het verkeer wenselijk is. Door de gemeente wordt onderzoek gedaan naar het huidige gebruik en eventuele infrastructurele aanpassingen (parkeerplekken, verkeer remmende maatregelen).

Bij Drentse Weg wordt net buiten het N2000- gebied een waterberging gerealiseerd. De hier nog aan te leggen slenk loopt deels door in het terrein van SBB. Het project is bijna gereed voor uitvoering (er zijn nog enkele juridische obstakels), Beheerder geeft aan dat het project een gunstig effect heeft op de hydrologie van het noordwestelijke deel van het veengebied en kan bijdragen aan de uitbreiding van het habitatype vochtige Heide.

Conclusies

- Op basis van het veldbezoek 2018 en de informatie van de beheerder hebben zich binnen dat deel van het Fochteloërveen dat in het bezit van Natuurmonumenten is, het afgelopen jaar geen onverwachte wijzigingen in de habitattypen voorgedaan.
- Na een brand in 2015 is Natuurmonumenten op de Bonghaar zeer terughoudend met het uitvoeren van beheermaatregelen.
- De kwaliteit van het (herstellend) hoogveen staat volgens beheerder als gevolg van vergrassing en de toename van de hoeveelheid opslag onder druk. De beheerder spreekt in deze nadrukkelijk zijn zorg uit.
- Als in het beheerplan/PAS GA voor de aangegeven opgave grote "zoekgebieden" op de maatregelenkaart opgenomen worden krijgt de beheerder meer ruimte om in het veld pragmatische keuzes te maken.
- Het (in zijn geheel) verwijderen van de struiken van de trosbosbes vraagt om een specifieke inspanning. Beheerder pleit ervoor om exotenbestrijding als een aparte PAS-herstelmaatregel op te nemen.
- Voor de komende beheerperiode is binnen het kader van de PAS voorzien in een verfijning van het compartimentenstelsel. Hiervoor moet, in de eerste PAS-periode, nog een onderzoek opgestart worden. Beheerder pleit in deze voor een brede aanpak waarbij de vraag centraal staat hoe een robuust hoogveensysteem gecreëerd kan worden
- De kwaliteit van de bestaande kades gaat achteruit (zie ook verslag PAS-veldbezoek 2016) en beheerder geeft aan dat herstel noodzakelijk is.

Dit verslag is vastgesteld door:

Namens:

Provincie Drenthe

20-09-2018

(datum)

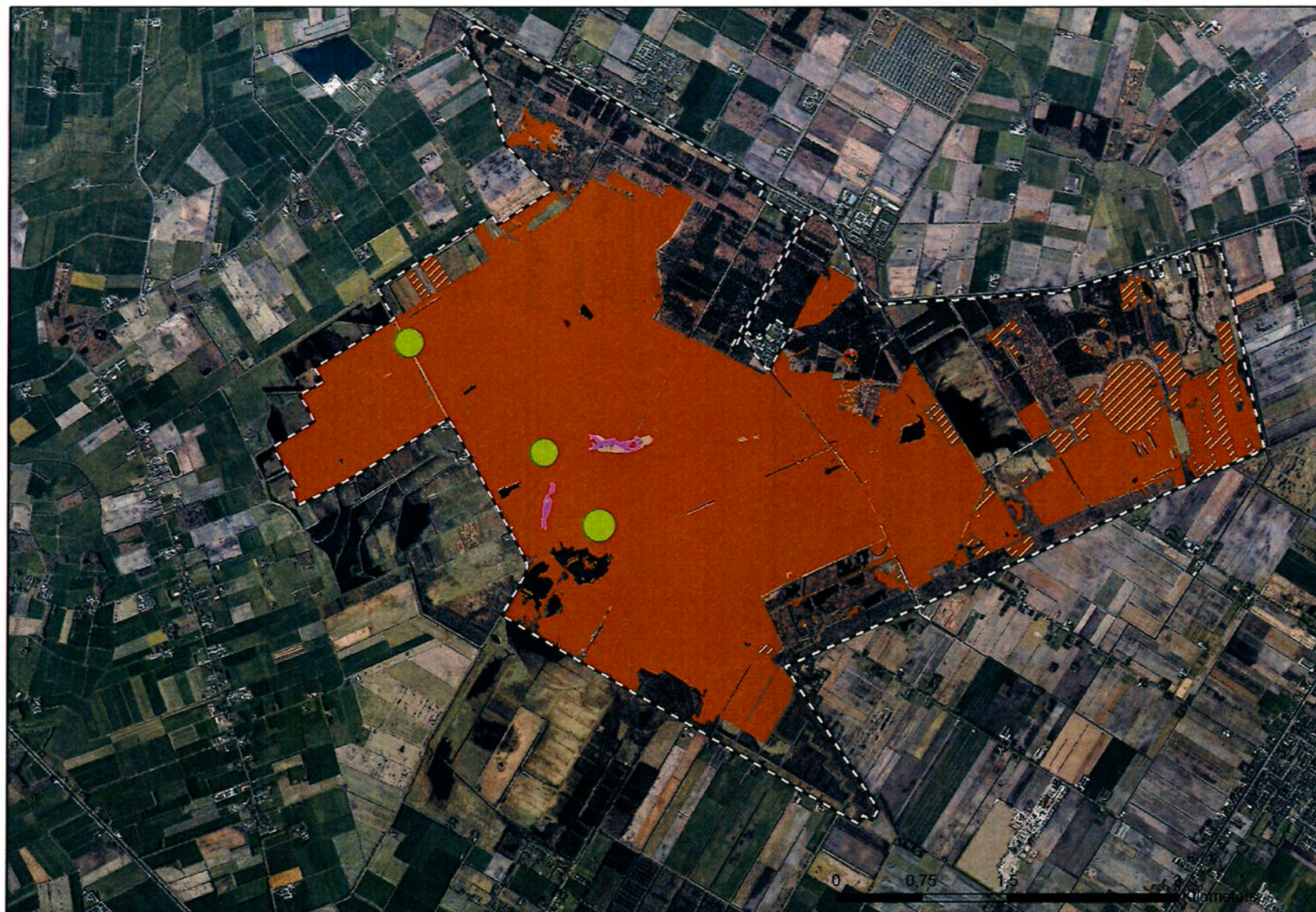
Namens:

Natuurmonumenten

25-9-2018

(datum)

Bijlage: figuur 1, habitattypenkaart van het N2000-gebied Fochteloërveen met de bezochte locaties (groene stip).

NATURA 2000-GEBIED: 23. FOCHTELOËRVEEN (NATUURMONUMENTEN)
VERSLAG VELDBEZOEK DD: 22 AUGUSTUS 2019

Aanwezig namens voortouwnemer: [redacted] en [redacted] (Prolander)
 Aanwezig namens terreinbeheerder: [redacted], [redacted]; en [redacted] (Natuurmonumenten)
 Overige aanwezigen: -
 Datum bezoek: 22 augustus 2019

Doel

- N.B. Ondanks de uitspraak van de Raad van State, heeft provincie Prolander verzocht de PAS-veldbezoeken uit te voeren. Deze veldbezoeken worden daarbij als monitoringsmoment gezien. Het doel van deze veldbezoeken blijft daarmee in essentie ongewijzigd.
- Doel van het veldbezoek aan het N2000 gebied Fochteloërveen was om eventuele veranderingen in de habitattypen te registreren; dit om bij niet in het N2000 beheerplan voorziene ontwikkelingen tijdig te kunnen oordelen of bijsturing nodig is. Tijdens het veldbezoek is alleen naar visueel waarneembare aspecten gekeken, met name naar de toestand van de vegetatie en naar indicaties voor verdroging, verzuring en vermesting. Het PAS-veldbezoek is een aanvulling op de overige monitoring systematiek. Voor het Fochteloërveen is enkel het paapje als stikstofgevoelige VHR soort aangewezen.
- De bezochte locaties zijn in Bijlage 1: Habitattypenkaart Fochteloërveen met de bezochte locaties (rode stippen) aangegeven. Tijdens het veldbezoek is de ontwikkeling bekeken van de enkele aanwezige vegetatie/habitattypen, de effecten van het beheer en mogelijk aanwezige knelpunten. Met name aan habitattype H7120 Herstellend hoogveen is aandacht besteed. Daarnaast is aandacht besteed aan uitgevoerde en geplande PAS-beheermaatregelen.

Voorbereiding

- Een analyse van potentiële knelpunten op grond van het beheerplan en de gebiedsanalyse, in samenspraak met de bij het schrijven van beheerplan betrokken ecoloog. Interne voorbespreking veldbezoek door beheerder.

Opmerkingen

- Uit het Meetnet Ammoniak in Natuurgebieden (MAN) van Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) blijkt dat de jaargemiddelde ammoniakconcentraties van 2018 in het Fochteloërveen is gestegen ten opzichte van het voorgaande jaren, zie ook tabel 1.

Tabel 1 Jaargemiddelde ammoniakconcentraties in het Fochteloërveen ([µg/m3] van 2008 t/m 2018 (bron: https://man.rivm.nl/gebied/fochteloerveen_en_esmeer)

Jaargemiddelde ammoniakconcentraties Fochteloërveen & Esmeer [µg/m3]														
Meetlocatie	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1. Fochteloërveenseweg				3.2	3.4	3.4	3.6	4.0	3.3	3.8	3.0	3.6	3.9	5.3
2. Fochtelo				4.3	4.0	4.0	4.8	5.5	3.8	6.8	4.2	4.7	6.3	6.1
3. Norgervaart				3.2	2.6	2.0	3.0	3.3	2.8	3.5	2.7	3.5	3.7	4.8
4. Bonghaar				3.2	4.5	3.2	3.5	3.6	2.8	3.6	2.5	2.9	3.3	4.5
Gebiedsgemiddelde				3.5	3.6	3.2	3.7	4.1	3.2	4.4	3.1	3.7	4.3	5.2

- In het Fochteloërveen vormt begrazing met schapen de belangrijkste vorm van beheer. Daarnaast wordt periodiek opslag verwijderd. Natuurmonumenten is in het najaar van 2018 gestart met PAS-beheermaatregelen: opslag is onderaan afgezaagd. Opruimen trosbosbes is nog geen uitvoerend actiepoint. Daarnaast vindt er drukbegrazing plaats conform het vastgestelde begrazingsplan.

Bevindingen

Op basis van het veldbezoek 2019 en de informatie van de beheerder is in het Fochteloërveen het afgelopen jaar een opvallende toename van opslag geconstateerd. De beheerder geeft aan dat de habitattypen zowel in oppervlak als in kwaliteit onder druk staan. Dit wijdt de beheerder enerzijds aan de stikstofdepositie (zie ook tabel 1) en anderzijds aan de droge zomers van 2018 en 2019. De droogte en stikstofdepositie zouden elkaar hierin tevens kunnen versterken. De droogte van 2018 en 2019 geeft de beheerder aan als opvallende wijziging.

De beheerder geeft aan dat PAS-beheermaatregelen meer doelgericht kunnen worden toegepast wanneer deze niet vooraf op locatie worden vastgelegd. Door bijvoorbeeld de begrenzing van begrazing flexibel te kunnen toepassen en zoekgebieden aan te wijzen voor opslag verwijderen, kan snel gereageerd worden op onverwachte wijzigingen in het veld. Situaties in het veld kunnen met de tijd wijzigen waardoor het flexibel inzetten van toegekende beheermaatregelen het doel van de maatregelen het beste benadert, ten gunste van de instandhoudingsdoelen van de habitattypen. De droogte van deze en afgelopen zomer zijn daar een voorbeeld van; opslag krijgt hierdoor meer kans om zich te ontwikkelen, daarnaast zijn hierdoor ook terreinen toegankelijk geworden voor begrazing. Hier zou de beheerder graag direct op willen kunnen reageren door de opslag actief te verwijderen en/of het toepassen van (na-)begrazing. Ook de verwijderde opslag in het kader van PAS kan waar mogelijk het beste nabegraasd worden met de schaapskudde. Dit beperkt het opnieuw uitlopen van het gezaagde waardoor de beheermaatregel efficiënt wordt toegepast.

De Fochteloërveenweg die het gebied doorkruist ziet de beheerder als hydrologisch knelpunt. Daarnaast worden er veel reptielen en amfibieën doodgereden. Hierdoor verliest het gebied haar typische soorten van H7120 Herstellend hoogveen. Natuurmonumenten is met de gemeente in mondelinge overeenstemming dat de weg afgevaardeerd zou kunnen worden.

Risico in het Fochteloërveen is het verlies van de waterkerende werking van de kades. Hierdoor kan het behoud en laat staan de uitbreiding van H7120 Herstellend hoogveen en H7110A Actieve hoogvenen niet gewaarborgd worden. Natuurmonumenten is bezig met een plan voor het kadeherstel.

Een voorbeeld van een zwak deel van de kades in de Bonghaar is bezocht tijdens het veldbezoek, zie figuur 1. De beheerder liet hiermee zien dat de kades grove gaten bevatten. Het hout wat hiervoor is gebruikt bij de aanleg vertoont veel verrotte delen, waardoor de kade op meerdere locaties lek is en dreigt in te zakken. Op deze zwakke plekken is de waterkerende functie niet meer te garanderen.

Figuur 1 Een van de kades in het Fochteloërveen welke op meerdere locaties zwakke plekken vertoont waardoor de watervasthoudende werking niet meer kan worden gegarandeerd

De huidige staat van H7120 Herstellend hoogveen laat nog veel ruimte voor ontwikkeling. Toch zijn er ook delen met hoogveensoorten te zien zoals lavendelhei, kleine veenbes en verschillende hoogveenmossen. Deze staan veelal tussen een afwisseling van struikheide en dopheide. Zie figuur 2 voor een impressie.

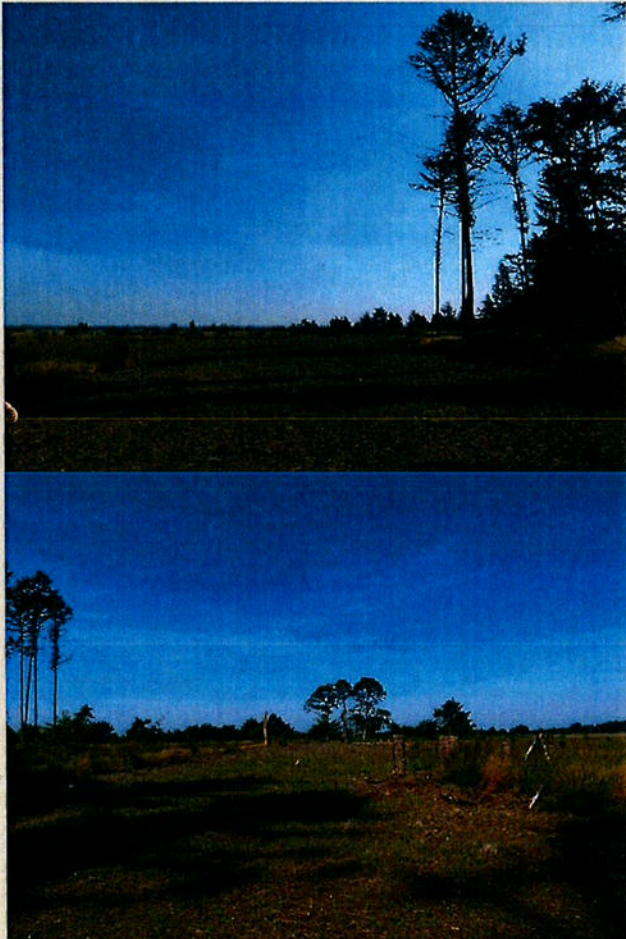
Figuur 2 Een impressie van de vegetatie in H7120 Herstellend hoogveen, met typische soorten als lavendelhei, kleine veenbes en veenmos

Door de natte situatie, wat op moment van betreden droger dan gebruikelijk was (aldus de beheerder), kan veenmos zich goed manifesteren en krijgt pijpenstrootje weinig kans. Helaas is dat (nog) niet de standaard voor het Fochteloërveen wat vooral uit H7120 bestaat. Vergrassing blijft zichtbaar en een van de hardnekkige knelpunten in het gebied. Opslag van berken en de exoot Amerikaanse trosbosbes maakt daar ook onderdeel van uit. Door de over het algemeen natte situatie in het gebied is het slecht toegankelijk met groot materieel als maaimachines. Dit vraagt om maatwerk, maar gezien kosten en benodigde inspanning komt het instandhoudingsdoel van het ontwikkelen en uitbreiden van H7120 in het gedrang.

Figuur 3 Opslag en vergrassing blijven hardnekkige knelpunten waar de beheerder mee te dealen heeft in het Fochteloërveen

In de zuidhoek van het Fochteloërveen, nabij de uitkijktoren, heeft Natuurmonumenten beheermaatregelen in eigen beheer uitgevoerd ten behoeve van de ontwikkeling van H7120 Herstellend hoogveen. In het voorjaar van 2018 is ruim twee hectare bos verwijderd en plagwerkzaamheden uitgevoerd ten behoeve van reptielen. Vervolgens is hier in de zomer van 2018 choppermateriaal van elders uit het gebied opgebracht. Begrazing gaat in de toekomst worden toegepast om opslag te voorkomen. Een vrijwilliger van Natuurmonumenten zal de komende tijd nog enkele blokken van 5 m² uitharken en bekalken om de ontwikkeling naar H7120 te bevorderen. Zie ook onderstaande foto's.

Figuur 4 Deel in de zuidhoek van het Fochteloërveen nabij de uitkijktoren waar Natuurmonumenten plagwerkzaamheden heeft uitgevoerd ten behoeve van H7120 Herstellend hoogveen

Conclusie

- Op basis van het veldbezoek 2019 en de informatie van de beheerder hebben zich binnen het bezit van Natuurmonumenten afgelopen jaar enkele onverwachte wijzigingen in de aanwezige habitattypen voorgedaan. De gevolgen en aanpak hiervan zal de komende tijd in beeld worden gebracht middels het genoemde plan voor kadeherstel en een ecohydrologisch onderzoek wat het komende jaar wordt opgezet. Dit laatste betreft een onderzoekopgave vanuit het Natura2000-beheerplan. Afstemming hierover vindt plaats tussen provincie en beheerders in de OMB-werkgroep Fochteloërveen (OMB = onderzoek, monitoring en beheer).
- De stikstofdepositie is in 2018 gestegen ten opzichte van de jaren daarvoor, zie de RIVM-MAN meetresultaten in tabel 1. De beheerder ziet dit effect tevens in het veld met een toename van opslag en vergassing. De verwachte daling als gevolg van het PAS blijkt dus niet op te treden. Dit baart de beheerder zorgen.
- De instandhoudingsdoelen van de habitattypen H7120 Herstellend hoogveen en H7110A Actieve hoogvenen komen onder druk te staan door de schade die in de kades aanwezig is.
- Opslag en vergassing blijven hardnekkige knelpunten. Aanvullende beheermaatregelen blijven daarvoor noodzakelijk en het flexibel inzetten hiervan zou de beheerder daarbij helpen.

Dit verslag is vastgesteld door:

Handtekening

Namens:

Natuurmonumenten

30-10-2019,

(datum)

Handtekening

Namens:

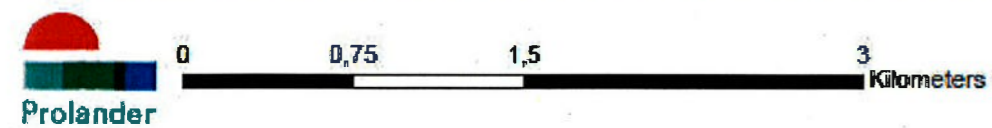
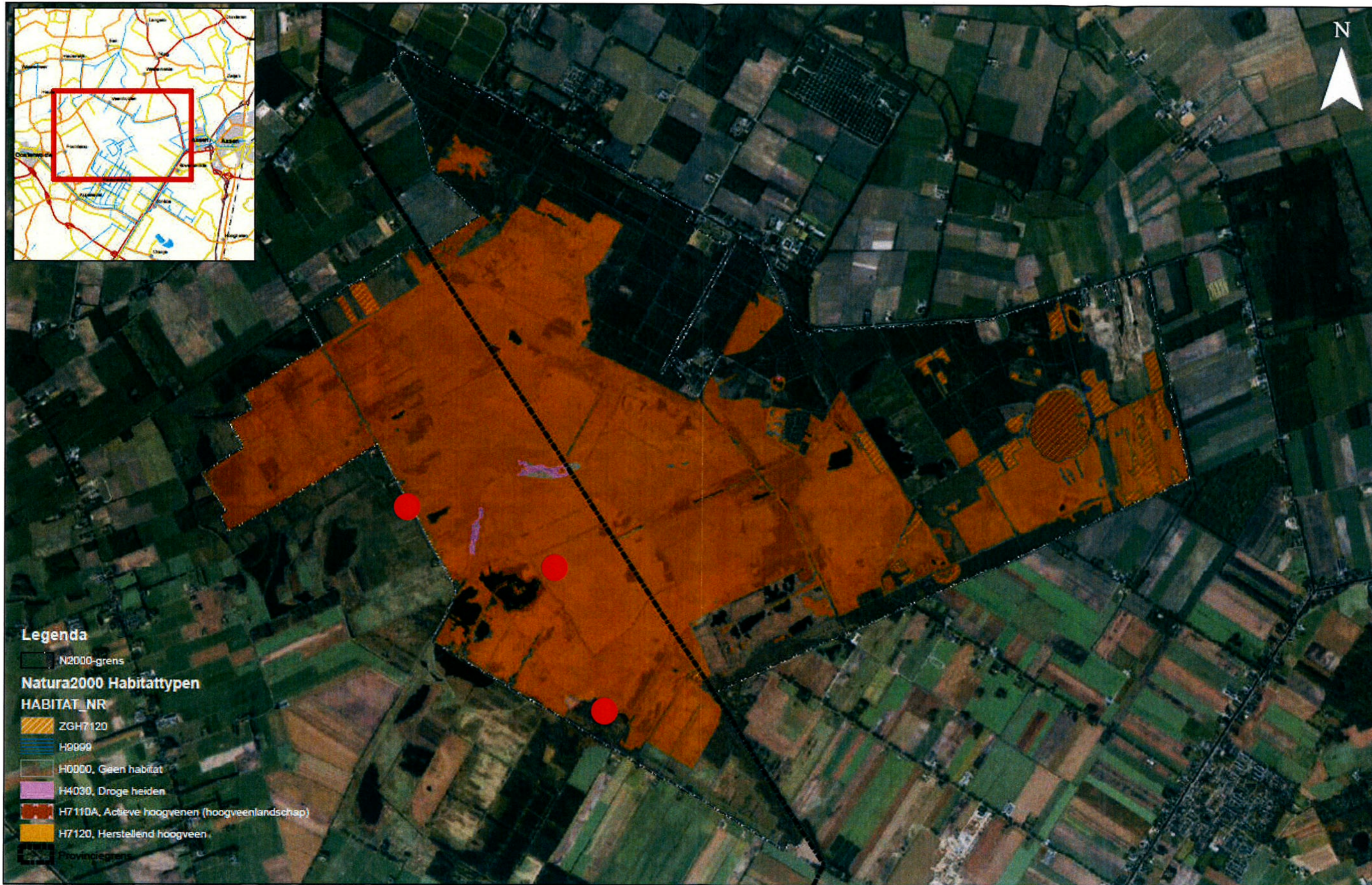

Purolanden

31-10-2019

(datum)

Bijlage 1: Habitattypenkaart Fochteloërveen met de bezochte locaties (rode stippen)

NATURA 2000-GEBIED: 23. FOCHTELOËRVEEN (STAATSBOSBEHEER)

VERSLAG VELDBEZOEK DD. 11-07-2019

Aanwezig namens Voortouwnemer: [redacted] (Prolander) en [redacted] (Prolander)
Aanwezig namens Terreinbeheerder: [redacted] (SBB), [redacted] (SBB), [redacted] (SBB)
Overige aanwezigen: -
Datum bezoek: 11-07-2019

Doel

- N.B. Ondanks de uitspraak van de Raad van State, heeft provincie Prolander verzocht de PAS-veldbezoeken uit te voeren. Deze veldbezoeken worden daarbij als monitoringsmoment gezien. Het doel van deze veldbezoeken blijft daarmee in essentie ongewijzigd.
- Doel van het veldbezoek aan het N2000 gebied Fochteloërveen was om eventuele veranderingen in de habitattypen te registreren; dit om bij niet in het N2000 beheerplan voorziene ontwikkelingen tijdig te kunnen oordelen of bijsturing nodig is. Tijdens het veldbezoek is alleen naar visueel waarneembare aspecten gekeken, met name naar de toestand van de vegetatie en naar indicaties voor verdroging, verzuring en vermesting. Het PAS-veldbezoek is een aanvulling op de overige monitoring systematiek. Voor het Fochteloërveen is enkel het paapje als stikstofgevoelige VHR soort aangewezen.
- De bezochte locaties zijn in Bijlage 1: Habitattypenkaart Fochteloërveen met de bezochte locaties (blauw aangegeven) aangegeven. Tijdens het veldbezoek is de ontwikkeling bekeken van de enkele aanwezige vegetatie/habitattypen, de effecten van het beheer en mogelijk aanwezige knelpunten. Met name aan habitatype H7120 Herstellend hoogveen is aandacht besteed. Daarnaast is aandacht besteed aan de geplande PAS-beheermaatregelen.

Vorbereiding

- Analyse potentiële knelpunten op grond van het beheerplan en de gebiedsanalyse, dit in samenspraak met de bij het schrijven van beheerplan betrokken ecoloog. Interne voorbespreking veldbezoek door beheerder.

Opmerkingen

- In het Fochteloërveen vormt begrazing met schapen en geiten de belangrijkste vorm van beheer. Daarnaast wordt periodiek opslag verwijderd. Staatsbosbeheer (hierna: SBB) start in het najaar van 2019 met PAS-beheermaatregelen: opslag verwijderen, aansluitend (na-)begrazing, sloten dempen en opruimen trosbosbes.
- Uit het Meetnet Ammoniak in Natuurgebieden (MAN) van Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) blijkt dat de jaargemiddelde ammoniakconcentraties van 2018 in het Fochteloërveen is gestegen ten opzichte van het voorgaande jaren, zie ook tabel 1.

Tabel 1 Jaargemiddelde ammoniakconcentraties in het Fochteloërveen ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) van 2008 t/m 2018

(bron: https://man.rivm.nl/gebied/fochteloerveen_en_esmeer)

Jaargemiddelde ammoniakconcentraties Fochteloërveen & Esmeer [$\mu\text{g}/\text{m}^3$]

Meetlocatie	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1. Fochteloërveenseweg				3.2	3.4	3.4	3.6	4.0	3.3	3.8	3.0	3.6	3.9	5.3
2. Fochtelo				4.3	4.0	4.0	4.8	5.5	3.8	6.8	4.2	4.7	6.3	6.1
3. Norgervaart				3.2	2.6	2.0	3.0	3.3	2.8	3.5	2.7	3.5	3.7	4.8
4. Bonghaar				3.2	4.5	3.2	3.5	3.6	2.8	3.6	2.5	2.9	3.3	4.5
Gebiedsgemiddelde				3.5	3.6	3.2	3.7	4.1	3.2	4.4	3.1	3.7	4.3	5.2

Bevindingen

Op basis van het veldbezoek 2019 en de informatie van de beheerder hebben zich binnen het bezit van Staatsbosbeheer het afgelopen jaar geen direct opvallende wijzigingen in de aanwezige habitattypen voorgedaan. Wel is te stellen dat de habitattypen in kwaliteit onder druk staan door de droge zomers van 2018 en 2019.

Ten behoeve van de ontwikkeling van H7120 Herstellend hoogveen zet SBB met PAS-beheermaatregelen in op het verwijderen van (bos)opslag met na-begrazing en herstel van de hydrologie middels het dempen van sloten. In het najaar van 2019 wordt hiermee begonnen. Het verwijderen van (bos)opslag als PAS-beheermaatregel doet SBB met

twee doelen: enerzijds het tegengaan van verdroging door het verwijderen van naaldbomen (voor zo ver deze niet al door letterzetter zijn aangetast) en anderzijds om de gradiënten van het hoogveencomplex naar de hoger gelegen bosomstandigheden te herstellen. Hierbij wil de beheerder meer openheid creëren wat ruimte biedt voor heidevegetaties en bijbehorende fauna als reptielen. Aandachtspunt is de optredende boomopslag na kap. Om hernieuwde bosvorming tegen te gaan zal begrazing worden ingezet.

Op de hoek ten noordwesten van het Esmeer waar SBB een paar jaar geleden opslag heeft verwijderd, is tijdens het veldbezoek veel opslag gezien. Beheer van dit perceel is niet voorzien binnen de PAS-maatregelen. Het begrazingsbeheer in deze hoek wordt voor SBB uitgevoerd door Natuurmonumenten. Daarnaast zal SBB contact opnemen met Natuurmonumenten om een intensievere inzet van de gescheperde kudde te bespreken, mogelijk aangevuld met Nederlandse landgeiten van SBB. Door voor deze kudde bijvoorbeeld verschillende overnachtingsplekken aan te wijzen, kan opslag worden beperkt. De indruk is dat in de huidige vorm van begrazing de opslag wordt vertraagd, maar niet helemaal tegen gegaan.

Wat betreft de hydrologie, zullen meerdere sloten worden gedempt, waardoor het gebied vernat. Dit is wederom ter herstel van de gradiënt van hoogveen naar het bosgebied in de randzone van het gebied. De aanwezigheid van drainerende greppels en sloten belemmert momenteel de ontwikkeling van het habitattypen H7120 Herstellende hoogvenen. De aanwezige greppels en sloten in de randzone worden zoveel mogelijk gedempt of afgedamd. Dit wordt uitgevoerd nadat er gekapt is. Afdammen is in veel gevallen al voldoende. Of een prop in een duiker. Deze kan weer worden verwijderd wanneer de vernatting te veel door schiet. Het afdammen wordt geleidelijk uitgevoerd in de komende jaren. Begonnen wordt met de sloten in het zuiden/zuidwesten, in het veengebied. Wanneer er geen negatieve effecten optreden wordt verder gewerkt in noordelijke richting.

Conclusie

- Op basis van het veldbezoek en de informatie van de beheerder hebben zich binnen het deel van het Fochteloërveen dat in beheer is bij SBB, afgelopen jaar geen direct opvallende veranderingen in de habitattypen voorgedaan. De ontwikkeling wijkt niet belangrijk af van de ontwikkeling die in het beheerplan/de PAS-gebiedsanalyse voorzien is.
- Ook ten aanzien van de fauna zijn geen opvallende ontwikkelingen.
- Staatsbosbeheer start in het najaar van 2019 met het uitvoeren van PAS-beheermaatregelen. Dit loopt nog door tot en met 2021, waarvan de meeste werkzaamheden in 2019 worden uitgevoerd.

Veldbezoek 2020: Uitgevoerde PAS-beheermaatregelen.

Dit verslag is vastgesteld door:

Mr. L.A. Hummel

Handtekening

Namens:

Staatsbosbeheer Drenthe

Handtekening

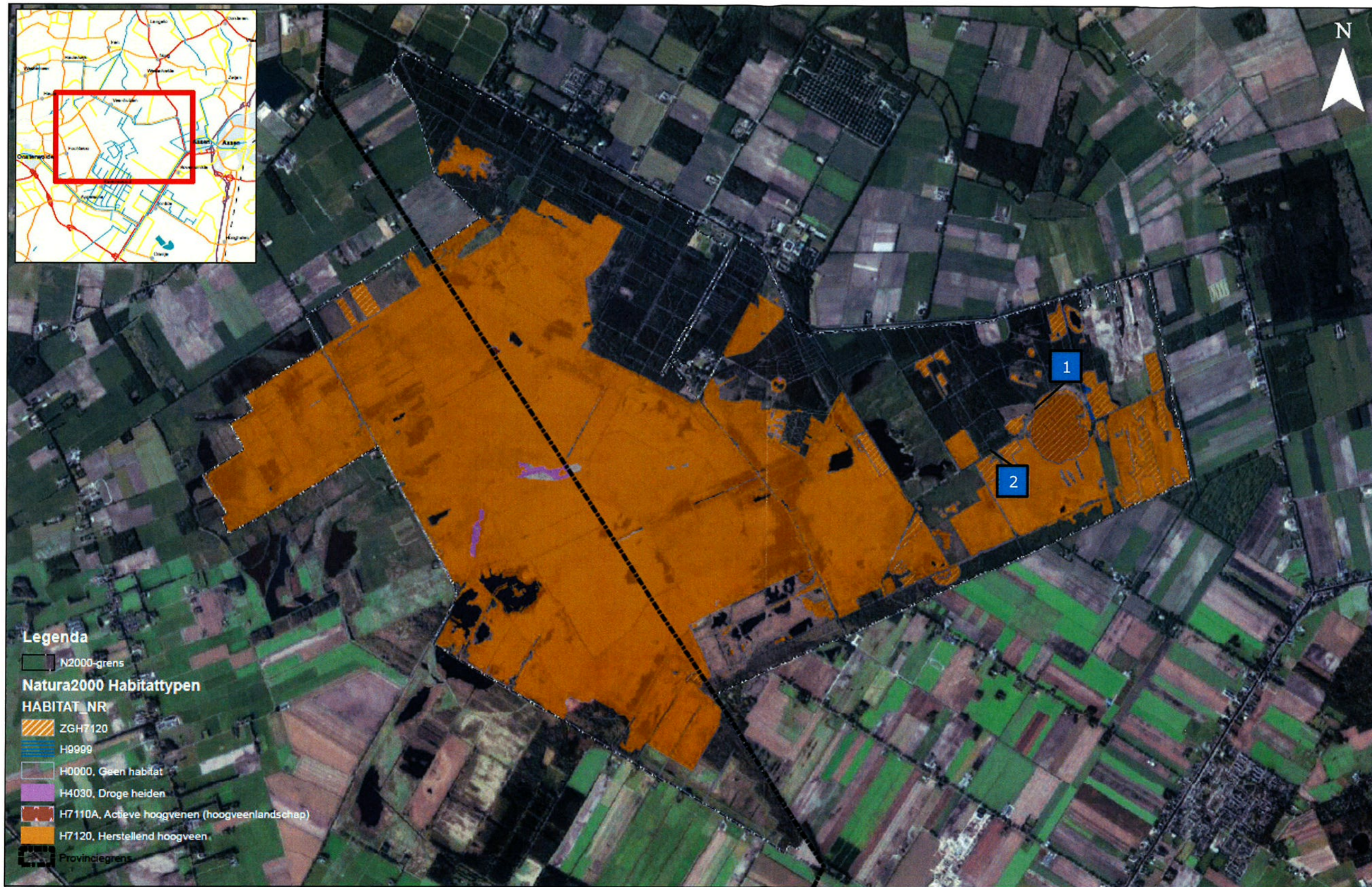
Namens:

Puolander

30-10-2019

(datum)

Bijlage 1: Habitattypenkaart Fochteloërveen met de bezochte locaties (blauw aangegeven)

NATURA 2000-GEBIED: 23 FOCHTELOËRVEEN
VERSLAG VELDBEZOEK DD. 25 JUNI 2020
STATUS: DEFINITIEF

Aanwezigen

Aanwezig namens Voortouwnemer: [redacted] en [redacted] (Prolander, verslag)
 Aanwezig namens Terreinbeheerder: [redacted] en [redacted] (Natuurmonumenten)
 Overige aanwezigen: n.v.t.
 Datum bezoek: 25 juni 2020
 Provinciale co-lezer: [redacted]

Doel

- In het kader van de monitoring van de Natura 2000-gebieden en het treffen van maatregelen omtrent de te hoge stikstofdepositie worden jaarlijks veldbezoeken uitgevoerd. Dit veldbezoek draagt daarmee bij om aan te kunnen tonen of de instandhoudingsdoelen worden gehaald en om onvoorziene ontwikkelingen tijdig te signaleren. Eventuele veranderingen in het habitatype worden hierin geregistreerd en beoordeeld of bijsturing nodig is. Tijdens het veldbezoek is alleen naar visueel waarneembare aspecten gekeken, met name naar de toestand van de vegetatie en naar indicaties voor verdroging, verzuring en vermessing. Het veldbezoek is een aanvulling op de overige monitoringsystematiek.
- Bij het veldbezoek 2020 in het Fochteloërveen is stil gestaan bij ontwikkeling van habitatypen H7120 Herstellend hoogveen, H7110A Actieve hoogvenen en H4030 Droge heiden. Ook is gesproken over (externe) factoren die daar invloed op (kunnen) hebben.
- Ter voorbereiding op het veldbezoek hebben voortouwnemer en terreinbeheerder aandachtspunten gekozen en gezamenlijk besproken. Deze zijn verwerkt in het verslag.

Bijlage

- In de bijlage is in een kaart aangegeven welke locaties zijn bezocht tijdens het veldbezoek.

Bevindingen

Op basis van het veldbezoek 2020 en de informatie van de beheerder zijn er het afgelopen jaar geen opvallende veranderingen binnen de habitatypen opgetreden.

De aanhoudende ammoniakdepositie die in het gebied neerdaalt baart de beheerder zorgen. Uit het Meetnet Ammoniak in Natuurgebieden (MAN) van Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) blijkt dat de jaargemiddelde ammoniakconcentraties van 2019 in het Fochteloërveen licht gedaald is ten opzichte van 2018. Echter in het midden van het N2000-gebied (locatie Bonghaar) is deze toegenomen. Ten opzichte van de jaren daarvoor zijn de concentraties wel degelijk hoger, zie ook tabel 1.

Tabel 1 Jaargemiddelde ammoniakconcentraties Fochteloërveen [$\mu\text{g}/\text{m}^3$] van 2008 t/m 2019
 (bron: https://man.rivm.nl/gebied/fochteloerveen_en_esmeer)

Meetlocatie	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1. Fochteloërveenseweg				3,2	3,4	3,4	3,6	4,0	3,3	3,8	3,0	3,6	3,9	5,3	4,8
2. Fochtelo*				4,3	4,0	4,0	4,8	5,5	3,8	6,8	4,2	4,7	6,3	6,1	6,8
3. Norgervaart				3,2	2,6	2,0	3,0	3,3	2,8	3,5	2,7	3,5	3,7	4,8	4,3
4. Bonghaar				3,2	4,5	3,2	3,5	3,6	2,8	3,6	2,5	2,9	3,3	4,5	4,7
Gebiedsgemiddelde				3,2	3,5	2,9	3,4	3,6	2,9	3,6	2,7	3,3	3,6	4,9	4,6

* geeft aan dat de locatie niet wordt meegenomen in gebiedsgemiddelde

Naast de aanhoudende stikstofdepositie is de droogte van de afgelopen drie zomers tevens een zorgpunt. Deze twee factoren (stikstof en droogte) zouden elkaar ook nog eens kunnen versterken. Het effect ervan ziet de beheerder in het veld door verbossing middels een sterke toename in opkomend opslag van vooral berk en vergrassing met pijpenstro. Daar komt bij dat deze vaatplanten een sterk verdampende werking hebben. Naast berken ziet de beheerder ook aanhoudende opslag van exoten als trosbosbes en Amerikaanse vogelkers. Beschaduwning door opslag en vergrassing heeft daarnaast een vertragend effect op de groei van veenmossen. De kernopgaven van het Fochteloërveen zijn geheel gericht op hoogveenontwikkeling. Het gebied bestaat dan ook voor het grootste deel uit habitatype H7120 Herstellende hoogvenen, met uitgangspunt voor de ontwikkeling

naar H7110A Actieve hoogvenen. Daarvoor zijn hoge en constante grondwaterstanden noodzakelijk. Om dit na te streven is het gebied eind jaren negentig door de aanleg van kades ingedeeld in compartimenten. Hiermee wordt getracht zoveel mogelijk neerslagwater vast te houden en waterstanden rond het maaiveld te realiseren. De beheerder heeft in de afgelopen paar jaar op meerdere locaties lekken en zwakke plekken geconstateerd in de kades. Om het effect hiervan en de noodzaak tot ingrijpen te bepalen heeft Natuurmonumenten in samenwerking met Prolander een hydrologisch en vegetatie-onderzoek uitgevoerd. Hieruit is een prioritering van te vervangen of herstellen kades gekomen. De beheerder werkt nu aan een uitvoeringsplan. Daarbij wordt tevens gekeken naar externe factoren die invloed hebben op de hoogveenontwikkeling in het gebied. Deze factoren zijn tevens besproken in dit veldbezoek. Het gaat daarbij onder meer om het effect van de Fochteloërveenweg die het gebied doorkruist. En het effect van de landbouwpercelen direct grenzend aan het Natura2000-gebied. Beide punten zijn ook in voorgaande veldbezoeken door de beheerder genoemd als knelpunten. Hieronder wordt daar met de huidige stand van zaken nog eens op in gegaan.

(1) De Fochteloërveenweg loopt op de provinciale grens tussen Drenthe en Friesland en doorkruist het Natura2000-gebied. Deze openbare weg wordt gebruikt door alle type vervoer. Er worden nog steeds geregeld reptielen (typische soorten N2000) en amfibieën doodgereden. Naast een gevaar voor fauna, vormt de weg ook een hydrologische barrière in de natuurlijke afstroming waardoor aangrenzend veen verdroogt. De effecten zijn zoals in voorgaande alinea besproken. Natuurmonumenten is met gemeente Noordenveld in gesprek om een afwaardering van de weg te bewerkstelligen.

(2) Het Natura2000-gebied wordt grotendeels omringd door landbouwpercelen. Tevens liggen aantal landbouw percelen als enclave in het N2000-gebied met drooglegging/onderbemaling. De beheerder ervaart hiervan een verdrogend effect. Immers, voor hoogveenontwikkeling is een hoge (grond)waterstand gewenst. Ten behoeve van de agrarische functie van deze percelen wordt het op landbouwpeil gehouden. Net als in het natuurgebied, zijn de afgelopen droge zomers ook gemerkt op de landbouwgronden. Dit heeft tot gevolg dat agrariërs rondom het Fochteloërveen grondwater en/of oppervlaktewater onttrekken om hun gewassen te besproeien. Hierdoor kan de al lage grondwaterstand nog verder zakken.

Figuur 1 In het Fochteloërveen liggen nog een aantal landbouwpercelen waar een ander grondwaterpeil voor wordt gehanteerd dan gunstig is voor hoogveenontwikkeling

De aangrenzende akkers rondo het Fochtelöerveen hebben echter ook een gunstig effect op het gebied, aangezien het als foerageergebied dient voor de niet-broedende habitatrichtlijnsoorten toendrarietgans, kolgans, kleine en wilde zwaan en de typische soort kraanvogel die in het veen broedt. Van de kraanvogel (typische soort van Herstellende hoogvenen (H7120) en Actieve hoogvenen (H7110A)) zijn 10 broedparen in 2020 waargenomen, waarvan 3 broedparen broedsucces hebben gehad. Met name het akkerbouwgebied de Tachtig Bunder (ten zuidwesten van het Fochteloërveen) is een veelvuldig gebruikt foerageergebied van de ganzen, zwanen en kraanvogels. Tevens zijn de akkers belangrijk als pleisterplaats voor de noordelijke populatie kraanvogels (>50

individuen). Gezien de akkers niet zijn aangewezen als foerageergebied voor ganzen, heeft de eigenaar de plicht ganzen te verstoren om in aanmerking te komen voor schadevergoeding. Door deze verstoring-activiteiten worden alle soorten verstoord. De eigenaar van de percelen heeft aangegeven open te staan voor verandering van bedrijfsvoering. Het stemt de beheerder positief dat de collectieve agrarische natuurvereniging van Zuidoost Friesland (ELAN) inzet op een project voor natuurinclusieve landbouw in Oosterwolde, Fochteloo en Appelscha. Een dergelijke vorm van landbouw zou volgens de beheerder zeer goed passen op aangrenzende percelen zoals de Tachtig Bunder. Hierbij is de agrarische natuurvereniging mede afhankelijk van de provincie Friesland. De beheerder hoopt dat provincie Friesland hier middels beleid en gelden in kan mee bewegen. Daarnaast is het wenselijk beschermde foerageergebieden aan te wijzen voor deze soorten rondom het Fochtelooërveen.

Het huidige beheer in het Fochtelooërveen is met name gericht op begrazing en opslag verwijderen. Begrazing wordt toegepast middels drukbegrazing op locaties waar vergrassing en verbossing optreedt en waar het droog genoeg is voor de schapen om te komen. Met twee schaapskuddes worden op meerdere vlakken in het gebied over het algemeen drie keer per jaar begraasd. Het effect hiervan is in het veld bekeken. Daar is een perceel bezocht welke in mei 2020 voor het laatst was begraasd en waar op moment van het veldbezoek de schapen net waren verplaatst. Zie in figuur 2 het verschil van wel en niet begraasde delen.

Figuur 2 Het verschil tussen net begraasd (rechts) en drie maand geleden begraasd (links) met een schaapskudde. Het effect van drukbegrazing was te zien in kort afgevreten pijpenstro-pollen, waardoor heidevegetaties meer kans krijgen (figuur 3, links). Ook was te zien dat in de nattere delen veenmos zich vestigt in pitrus-pollen (figuur 3, rechts). De beheerder is hier tevreden over en refereert aan het feit dat de herders van de schaapskuddes worden beoordeeld op basis van het resultaat wat zij leveren. Er worden dus geen afspraken gemaakt voor een bepaald aantal graasdagen. Deze benadering vraagt een ecologisch benaderde deskundigheid van de schaapsherders, wat de kwaliteit ten goede komt.

Figuur 3 Het effect van drukbegrazing: kort gevretten pijpenstro-pollen waardoor heidevegetaties te kans krijgt zich te ontwikkelen (links) en (rechts) veenmos vestigt zich in pitrus-pollen.

De beheerder geeft aan dat (druk)begrazing maatwerk is voor de kwaliteit en uitbreiding van habitattype H7120 Herstellend hoogveen. Het toepassen van maatwerk is cruciaal in de bescherming van reptielen en amfibieën die ten dele afhankelijk zijn van hogere vegetatie. Om rekening te houden met deze soortengroepen in het beheer, wordt zeer binnenkort gestart met een gebiedsbreed reptielenonderzoek.

Om de instandhoudingsdoelstellingen te kunnen naleven van Herstellend hoogveen (H7120) is het nodig om meer begrazing toe te passen, dus een grotere inzet van gescheperde schaapskuddes. Daarbij staat de beheerder tevens open voor een variatie van kuddes in schapenras en aanvullingen met geiten die over het algemeen beter de houtige vegetaties (opslag) aanpakken.

Begrazing met schapen wordt ook toegepast op een geplagd deel in de zuidhoek van het Fochteloërveen. Deze locatie is in 2019 bezocht (zie verslag 2019). In 2018 is hier gebiedseigen choppermateriaal opgebracht en afgelopen jaar heeft een vrijwilliger van Natuurmonumenten blokken van 10m x 10m uitgeharkt. De maatregel lijkt positief uit te pakken; de struikhei komt hier al goed op. Opslag wordt in toom gehouden middels begrazing met schapen. De beheerder hoopt dat hiermee droge heide (H4040) en herstellend hoogveen (H7120) tot ontwikkeling komt.

De beheerder heeft tijdens het veldbezoek enkele locaties laten zien waar in februari van dit jaar opslag is verwijderd. Op de bezochte locatie is dit gedaan met een bosmaaier, waarbij opvalt dat de bosschages alweer opkomen. Dit wijdt de beheerder mede door de droogte van afgelopen voorjaar. De werkzaamheden waren eigenlijk gepland in oktober 2019, wat werd uitgesteld vanwege een langdurige aanbestedingsprocedure. De beheerder gaat graag pragmatisch te werk om snel opkomende verbossing en vergrassing tegen te gaan.

Een mooi ontwikkeld stukje H7140A Herstellend hoogveen is gezien onderaan de rand van een van de kades. Hier is veen afgestoken voor het aanleggen van de kade, waar nu een natte pioniervegetatie met onder andere moeraswolfsklauw, witte snavelbies en ronde zonnedaauw te zien is. Hoewel het nu ook droog staat, is het te nat voor een als pijpenstro om te gaan domineren. De beheerder neemt dit als voorbeeld mee in het komende kade herstelplan om soortgelijke situaties te creëren.

Figuur 4 Natte pioniervegetaties met moeraswolfsklauw, witte snavelbies en ronde zonnedaauw ontstaan onder aan een kade waar veen is afgegraven om te kade mee te vormen.

De beheerder heeft het BESE-experiment in het veld laten zien. Dit betreft een pilotopstelling, waarbij in een waterpartij drijvende plotjes zijn uitgezet van een kubieke meter, gemaakt van pvc-buizen. Hier is veenmos en waterveenmos met struisgras (gebiedseigen materiaal) in gelegd om veenmosgroei te bevorderen. In 2017 is er met dit experiment gestart wat 2020 het vierde en tevens laatste jaar maakt van het experiment.

In het eerste jaar wilde de aanhechting onvoldoende lukken m.n. door windwerking. Dat is met het plaatsen van schermplaten tegen golfslag verbeterd. De beheerder is na vier jaar tevreden over het resultaat; veenmos lijkt zich inderdaad aan de vegetatie in de plotjes te hechten. Gezien dit het laatste jaar is van de pilot, heeft de beheerder de wens de proefopstelling uit te breiden met aanvullende plotjes gemaakt van biologisch afbreekbaar materiaal.

Deze plotjes zullen een groter afmeting hebben, om het proces van veenmosontwikkeling te versnellen. De bestaande plotjes zullen blijven liggen en worden gemonitord.

Figuur 5 Het BESE-experiment (gestart in 2017) waarbij veenmos zich succesvol hecht aan drijvende plotjes in het water.

In habitattype H4030 Droge heide welke op de droge zandrug van de Bonghaar voorkomt, heeft de oude struikheide het zwaar te verduren van de droogte. Een groot deel van deze oude heidevegetatie heeft de droogte van de afgelopen zomers niet overleefd. Of deze hotspot voor gladde slang een negatieve invloed heeft op de soort, zal uit het komende reptielenonderzoek moeten blijken. De beheerder ziet wel degelijk verjonging optreden van zowel dopheide als struikheide. Ook is er geringe sprake van vergrassing op deze locatie. Het begrazingsbeheer met schapen draagt bij aan het tegengaan van vergrassing. Hoewel de snelheid van verjonging niet in balans is met het afsterven en de kwaliteit van de oude vegetatie, ziet de beheerder dit (nog) niet als groot zorgpunt. Daarnaast heeft de beheerder een uitbreiding van klokjesgentiaan gezien.

Alle huidige ontwikkelingen tezamen nemende, van stikstofdepositie en klimaatverandering doet de beheerder inzetten op een toekomstvisie waarin verschillende scenario's van vegetatieontwikkeling en bijbehorend beheer worden opgenomen. Daarbij wil de beheerder de houdbaarheid van volledig herstellend hoogveen (H7120) en actieve hoogvenen (H7110A) afwegen tegen het 'accepteren' van bijvoorbeeld H91D0 Hoogveenbossen.

De broedpopulatie van voor het gebied aangewezen paapje (A275) wordt meegenomen in het recent gestarte landelijk onderzoek van Stichting Bargerveen, SOVON en Oenanthe Ecologie. Hierbij wordt onderzocht hoe het komt dat het aantal broedparen landelijk achteruitgaat en hoe dit te verbeteren is.

Zie ook: <https://www.sovon.nl/nl/actueel/paapje>

In dit onderzoek wordt voor het Fochteloërveen ook specifiek gekeken als referentie leefgebied voor het paapje. De beheerder heeft de indruk dat de broedpopulatie in het Fochteloërveen nu redelijk stabiel is. Dit wijdt de beheerder aan de stabiele aanwezigheid van sprinkhanen die als voedsel dient voor deze vogel. Een andere broedvogel (niet aangewezen) is de grauwe klauwier, die met 35 paar een positieve indruk geeft. Deze soort zit met name in de braamstruwelen in de randzones van het gebied.

Tot slot geeft de beheerder aan dat veenhooibeestje, typische soort van herstellend hoogveen (H7120) en actieve hoogvenen (H7110A), dramatisch achteruit is gegaan. Deze waarneming berust de beheerder op de achttien jaar lange monitoring op een vaste telroute. De beheerder wil deze waarneming toetsen aan de bevindingen van de SNL-insectenmonitoring die deze zomer in het gebied plaats vindt en de vegetatiekartering die dit jaar plaats vindt. Hiermee hoopt de beheerder te kunnen vast te stellen in hoeverre het habitat van de soort onder druk staat. De beheerder heeft namelijk ook de indruk dat eenarig wollegras achteruitgaat op de telroute locatie; de waardplant die belangrijk is voor de rupsen. Dit komt deels door de droge jaren, maar ook successie van de vegetatie.

Conclusie

De ontwikkeling van de stikstofgevoelige habitattypen en leefgebieden in het Natura2000-gebied.

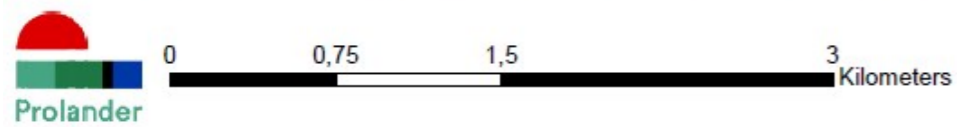
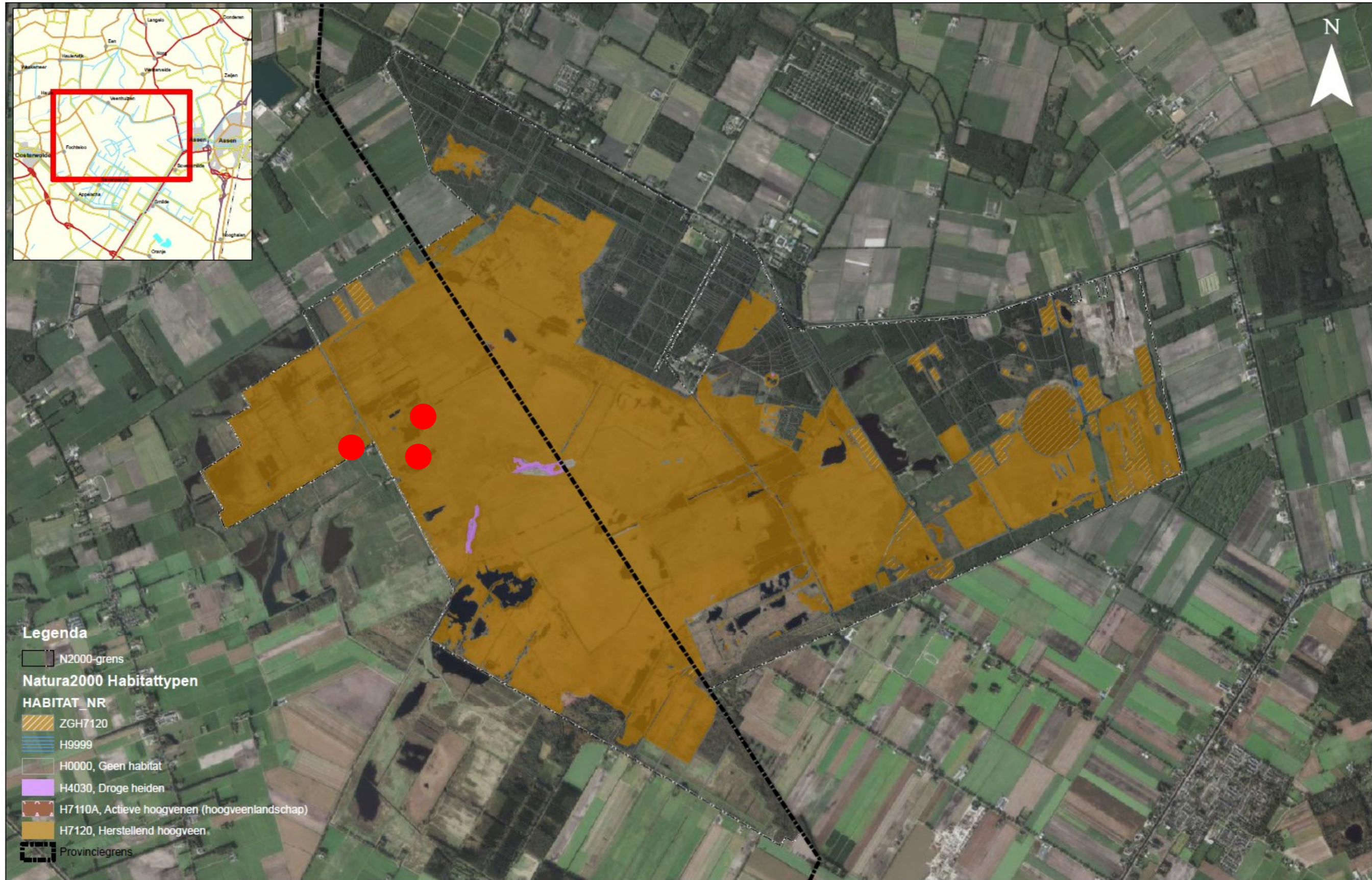
De bevindingen leiden tot het beeld dat:

- Op basis van het veldbezoek 2020 en de informatie van de beheerder hebben zich het afgelopen jaar geen onverwachte wijzigingen in de aanwezige habitattypen voorgedaan in het Fochteloërveen. Wel is te stellen dat met name H7120 Herstellend hoogveen in oppervlakte en kwaliteit onder druk staat.
- De stikstofdepositie in het Fochteloërveen is in 2019 gestegen ten opzichte van de jaren daarvoor, zie de RIVM-MAN meetresultaten in tabel 1. De beheerder ziet dit effect in het veld met een sterke toename van opslag, verbraming en vergrassing. Deze toename wordt versterkt door langdurige droge perioden van de afgelopen drie jaar. De verwachte daling van stikstofdepositie als gevolg van het PAS blijkt tot op heden niet op te treden. Dit baart zorgen.
- De instandhoudingsdoelen van de habitattypen H7120 Herstellend hoogveen en H7110A Actieve hoogvenen staan onder druk door de schade die in de kades aanwezig is. De beheerder werkt momenteel aan een plan voor kadeherstel.
- Opslag en vergrassing blijven hardnekkige knelpunten. Aanvullende beheermaatregelen (meer begrazing) blijven daarvoor noodzakelijk en het flexibel inzetten hiervan zou de beheerder daarbij helpen.
- Veenhooibeestje, typische soort van herstellend hoogveen (H7120) en actieve hoogvenen (H7110A), is dramatisch achteruitgegaan. De beheerder wil deze waarneming toetsen aan de bevindingen van de SNL-insectenmonitoring die deze zomer in het gebied plaats vindt. Het vermoeden dat dit samenhangt met een achteruitgang van waardplant eenarig wollegras zal moeten blijken uit de vegetatiekartering van 2020.

Accordering verslag

Dit verslag is met instemming van alle aanwezigen bij het veldbezoek en de provinciale co-lezer vastgelegd.

Bijlage 1: Habitattypenkaart Fochteloërveen met de bezochte locaties (rode stippen)

Het verrijkende effect van stikstofdepositie ziet de beheerder terug in de aanhoudende vestiging en uitbreiding van soorten als pijpenstrootje (*Molinia caerulea*), berken (*Betula spec.*), braamstruweel (*Rubus spec.*), grote veenbes of cranberry (*Vaccinium macrocarpon*) en invasieve exoot trosbosbes (*Vaccinium corymbosum*). Laatst genoemden zag de beheerder tot in 2018 enkel op de kades staan – ondertussen heeft de soort zich gevestigd binnen de compartimenten. Door de uitbreiding van deze soorten staan de typische soorten van habitattypen in het Fochteloërveen onder druk. De beheerder geeft aan dat herstelmaatregelen zoals opslag verwijderen en drukbegrazing wordt ervaren als 'dweilen met de kraan open', zolang de depositie niet onder de kritische depositiewaarde (KDW) komt. De meetwaarden van ammoniakconcentraties van het Meetnet Ammoniak in Natuurgebieden (MAN) van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) laat dit jaar een geringe daling zien. Dát er een daling is, stemt de beheerder uiteraard positief, echter is het nog niet genoeg. Omdat de overschrijding nog ruim boven de KDW zit. Bovendien verwacht de beheerder voor nog enige tijd een na-ijl effect als de daling eenmaal doorzet. De stikstofaanpak zoals tot dusver is uitgevoerd, is voor de beheerder duidelijk onvoldoende. Daarbij vraagt de beheerder aandacht voor de activiteiten direct grenzend aan het Natura2000-gebied. Een constructieve en duurzame aanpak waarbij extra maatregelen op de lange termijn niet tot vrijwel niet meer noodzakelijk zijn heeft de voorkeur van de beheerder.

In 2020 is een vlakdekkende vegetatiekartering uitgevoerd voor het centrale deel van het Fochteloërveen, dit betreft een uitbreiding op de reguliere SNL-kartering. Daarnaast is ook specifiek habitatype H7110A Actieve hoogvenen in kaart gebracht door BIJ12 in persoon van [REDACTED] en collega's. Hoewel er nieuwe locaties van actieve hoogvenen zijn gezien, blijkt dat het totaal areaal aan actieve hoogvenen afneemt, zie figuur 2. De beheerder geeft aan de typerende soorten als kleine veenbes (*Vaccinium oxycoccos*) en lavendelhei (*Andromeda polifolia*) nog wel aanwezig zijn, maar flink te lijden hebben gehad van de extreem droge zomers van de afgelopen drie jaar. Daarnaast vraagt de beheerder zich af in hoeverre eerder genoemde dominante soorten als grote veenbes of cranberry (*Vaccinium macrocarpon*) en invasieve exoot trosbosbes (*Vaccinium corymbosum*) typische soorten als kleine veenbes (*Vaccinium oxycoccos*) verdringen. Aangezien het Fochteloërveen niet het enige Natura2000-gebied is waar hoogveen typische soorten onder druk staan, ziet de beheerder dit als mogelijk interessant vraagstuk voor een landelijk onderzoek voor bijvoorbeeld Kennisnetwerk Ontwikkeling en Beheer Natuurkwaliteit (OBN). Als lid van een van de deskundigenteams neemt de ecoloog van de beheerder dit mee naar dit platform.

Figuur 2 Afname van habitatype H7110A Actieve hoogvenen in rood n.a.v. kartering voorjaar 2021 in compartiment 13. Groen gearceerd is de nog bestaande vegetatie wat kwalificeert voor H7110A Actieve hoogvenen.

Het hoogveenmos is volgens de beheerder sterk verdroogd door de droge zomers. Dit is te zien in het veld middels verdroogde veenmosbulten en pijpenstrootje en haarmos (*Polytrichum spec.*) wat er overheen groeit. De effecten van stikstof worden daarmee versterkt. De verdroging van het hoogveen wordt tevens veroorzaakt doordat enkele kades van de compartimenten in het Fochteloërveen sterk verzwakt zijn en lekkages bevatten. Daardoor kan de beheerder het waterpeil niet op het voor hoogveenontwikkeling gewenste niveau houden. De beheerder zet de komende jaren vol in op het herstel van de kades, daarmee wordt dit knelpunt naar waarschijnlijkheid opgelost.

Omdat de zomer van 2021 een meer gemiddeld (natter) jaar is, zal aan het einde van deze zomer van 2021 nog een inventarisatie van actief hoogveen worden gedaan. In het veld is veenmosvorming tussen pollen te zien in de slenken (figuur 3). Dit zijn potentiële locaties voor de ontwikkeling van H7110A Actieve hoogvenen.

Figuur 3 Het Fochteloërveen laat met name verdroogde delen hoogveen zien (links) maar ook natte delen waar hoogveenmossen en andere typische soorten zich goed kunnen ontwikkelen (rechts). Constructief herstel van de kades zou het rechterbeeld moeten bevorderen.

Voor het herstel van de kades is de toestand van alle kades in beeld gebracht en een prioritering gemaakt voor het herstel. Daarbij staan de locaties van H7110A Actieve hoogvenen bovenaan. Voor de wijze van herstel kijkt de beheerder mede naar de kadeaanleg van Natura2000-gebied Bargerveen, waarbij zand en leem wordt toegepast. Eerst worden de kades aangepakt, daarna de schil er omheen. Voordat de kades worden aangepakt, wordt de opslag verwijderd wat op de kades staat. Hiervoor wordt het waterpeil tijdelijk naar beneden gebracht, om de jonge boompjes onder het maaiveld af te kunnen zagen. Vervolgens wordt het waterpeil weer omhoog gezet, in de hoop dat dit dergelijk natte omstandigheden maakt dat opslag niet of moeilijk terugkomt.

Bij het kadeherstel wordt er zoveel mogelijk rekening gehouden met de fauna die het gebruiken als leefgebied. Zo wordt in 2021 en 2022 een vlakdekkende kartering uitgevoerd voor reptielen, op basis waarvan keuzes worden gemaakt in de uitvoering. Daardoor kan er bijvoorbeeld rekening worden gehouden met winterverblijven van adder (*Vipera berus*).

Opvallend is dat het veenhooibeestje (*Coenonympha tullia*) in 2020 is waargenomen aan de voet van de kades, nabij het water. In de jaren daarvoor werd de vlinder hoger op de flank waargenomen. De verschuiving ligt waarschijnlijk aan de droogte. In 2021 is de vlinder meer waargenomen dan vorig jaar. Door het geplande kadeherstel verwacht de beheerder een tijdelijke afname van eenarig wollegras omdat deze soort een fluctuatie van waterstanden nodig heeft. Na het kadeherstel zal de beheerder het waterpeil langzaam weer opzetten, om de populatie veenhooibeestje niet te beschadigen. Daarbij verwacht de beheerder dat eenarig wollegras met het herstel van het hoogveen spoedig terug zal komen.

De beheerder heeft in voorgaande veldbezoeken de zorg uitgesproken over de verstorende en gebiedsdoorsnijdende effect van de Fochteloërveenweg. Beheerder is met de betreffende gemeente in gesprek om te kijken of een aanpassing hierop kan worden meegenomen in de uitvoeringsperiode van het grote kadeherstel project.

De afgelopen jaren heeft de beheerder N2000-herstelmaatregelen uitgevoerd, ook voor de huidige beheerplanperiode (2021-2027) staan er jaarlijks maatregelen gepland. Deze aanvullende maatregelen op het reguliere beheer zijn noodzakelijk tegen de hoge mate van vergrassing en verbossing door onder andere de aanhoudende stikstofdepositie in combinatie met droogte. Hiervoor verwijderd de beheerder opslag van met name berk (*Betula spec.*) en past drukbegrazing toe met schapen en geiten. Ook zijn er chopperwerkzaamheden uitgevoerd in het Kolonieveld. Dit is in de vorm van een slingerend visgraat uitgevoerd, tevens te zien op de luchtfoto, zie hier links en onder in figuur 4. De locaties voor chopperen zijn met veel aandacht gekozen om waardevolle vegetatie te behouden. Ook kon de beheerder middels dit maatwerk zorgen voor oversteekplaatsen voor reptielen en amfibieën.

Figuur 4 Beelden van de chopperlocaties vanuit de lucht en op de grond wat in de vorm van een visgraat is uitgevoerd

In het Kolonieveld liggen ook oude plagplekken, waar de dophei (in combinatie met drukbegrazing) zeer mooi tot ontwikkeling is gekomen. Dit stemt de beheerder positief, ook voor de recent gechopperde delen. Dit komt ten gunste van de kwaliteit van habitattypen herstellend hoogveen (H7120).

Conclusie

De ontwikkeling van de stikstofgevoelige habitattypen en leefgebieden in het Natura2000-gebied. De bevindingen leiden tot het beeld dat:

- Op basis van het veldbezoek 2021 en de informatie van de beheerder hebben zich het afgelopen jaar enkele significante wijzigingen in de aanwezige habitattypen voorgedaan in het Fochteloërveen. Hoewel er nieuwe locaties van actieve hoogvenen zijn gezien, blijkt dat het totaal areaal aan actieve hoogvenen afneemt. Dezelfde negatieve lijn is te stellen voor typische soorten, die onder druk staan. Daarbij speelt ook een toename van (invasieve) exoten een rol die typische hoogveensoorten verdringen. De beheerder wijdt dit aan de stikstofdepositie, de lekkende kades en aan de langdurig droge perioden van de afgelopen drie jaar. Hierdoor ontstaat een rijker milieu en staan typische soorten van de habitattypen van het Fochteloërveen onder druk. Met het in voorbereiding zijnde project kadeherstel is de verwachting dat de condities voor het behoud en herstel van het actieve hoogveen wordt ingezet.
- In het veldbezoek van 2022 kan aandacht worden besteed aan de volgende onderwerpen: stand van zaken kadeherstelproject irt actieve hoogveen en stand van zaken N2000-herstelmaatregelen.

Accordering verslag

Dit verslag is met instemming van alle aanwezigen bij het veldbezoek en de provinciale co-lezer vastgelegd.

Bijlage 1: Habitattypenkaart Fochteloërveen met de bezochte locaties (rode stippen)

